

การปฏิบัติการของทุนทางสังคมในการขับเคลื่อนวิสาหกิจชุมชน กลุ่มธุรกิจท่องเที่ยวโดยชุมชน

The Operation of Social Capital in Driving Community Enterprises, Community-based Tourism Group

Received: November 17, 2023

Revised: December 18, 2023

Accepted: December 19, 2023

สุภณิดา พวงผกา^{1*} และ ธัชกร ธิติลักษณ์²

¹มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ²มหาวิทยาลัยรังสิต

Supanida Puangphaka^{1*} and Dhachakorn Thitiluck²

¹Kasetsart University, ²Rungsit University

* Corresponding author

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1. ศึกษาลักษณะของการดำรงอยู่ของทุนทางสังคมในชุมชน 2. ศึกษาการทำงานของทุนทางสังคมในการขับเคลื่อนการดำเนินงานของวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยว และ 3. หาแนวทางการส่งเสริมการดำเนินงานของวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยว โดยใช้ทุนทางสังคมในการขับเคลื่อนธุรกิจ โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพในการเก็บรวบรวมข้อมูลจากแหล่งข้อมูลต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ประกอบไปด้วย การวิจัยเชิงเอกสาร เพื่อค้นคว้าข้อมูล ทบทวนองค์ความรู้ แนวคิด และทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง รวมถึงข้อมูลวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยว จากเอกสาร ตำรา งานวิจัย บทความทางวิชาการ รวมถึงสื่อสารสนเทศต่าง ๆ และ การวิจัยภาคสนามเพื่อรวบรวมข้อมูลรายละเอียดและความคิดเห็นในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงาน และการเชื่อมโยงเครือข่ายจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ซึ่งเป็นผู้นำวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยว 3 แห่ง ได้แก่ 1. วิสาหกิจชุมชนโฮมสเตย์เชิงอนุรักษ์วัฒนธรรมบ้านเชียง 2. วิสาหกิจชุมชนทอผ้าบ้านนาต้นจั่น และ 3. วิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยววิถีชุมชนตำบลบ้านแหลม ผลจากการศึกษา พบว่า ลักษณะของการดำรงอยู่ของทุนทางสังคมที่ปรากฏในชุมชนทั้ง 3 แห่ง สามารถจำแนกได้เป็น 5 ประเภท คือ ทุนทางกายภาพ ทุนความสัมพันธ์ ทุนทางวัฒนธรรม ทุนมนุษย์ และ ทุนเครือข่ายทางสังคม โดยทุนทางสังคมทั้ง 5 ประเภทมีบทบาทในการขับเคลื่อนวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวใน 2 ลักษณะ คือ 1. การเป็นต้นทุนในการดำเนินงานวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยว และ 2. การสร้างเครือข่ายเพื่อการเติบโตของวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยว ในการส่งเสริมการดำเนินงานของวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวจำเป็นต้องมีการวิเคราะห์ศักยภาพของชุมชนควบคู่ไปกับการพิจารณาบริบทภายนอก รวมถึงความต้องการของคนในชุมชนเพื่อกำหนดทิศทางในการดำเนินงาน จากนั้นจึงดำเนินการหาแนวร่วมในการลงมือปฏิบัติ เพื่อสร้างกลุ่มความร่วมมือภายในชุมชนก่อนจะพัฒนาไปสู่การจัดตั้งกลุ่มอย่างเป็นทางการ ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการขอรับการสนับสนุนด้านงบประมาณ และการเข้าร่วมกิจกรรมโครงการต่าง ๆ กับภาครัฐ ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนประสบการณ์และการสร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างวิสาหกิจชุมชนอื่นทั้งทางตรงและทางอ้อม สามารถนำความรู้มาใช้ในการพัฒนาและยกระดับความสำเร็จในการดำเนินงานของวิสาหกิจชุมชนได้

คำสำคัญ: ทุนทางสังคม, วิสาหกิจชุมชน, การท่องเที่ยวโดยชุมชน

Abstract

The objectives of this research are to 1. study the nature of the existence of social capital in the community, 2. study the function of social capital in driving the operations of community tourism enterprises, and 3. find ways to promote operations of tourism community

enterprises by using social capital to drive business. Qualitative research methods had been used for collect data from various relevant sources such as documentary research to research information, review related knowledge, concepts, and theories. Including information of community tourism enterprises from documents, textbooks, research, academic articles, and media. In addition, Field research to gather detailed information and opinions on issues related to operations and network connections from key informants who is the leader of 3 tourism community enterprises: 1. Ban Chiang Cultural Conservation Homestay Community Enterprise, 2. Ban Na Ton Chan Weaving Community Enterprise, and 3. Ban Laem Subdistrict Community Ways of Life Tourism Community Enterprise. The results of this study found that the characteristics of the existence of social capital that appeared in the 3 communities can be classified into 5 types: Physical capital, Relationship capital, Cultural capital, Human capital, and Social network capital. All 5 types of social capital play a role in driving community tourism enterprises in 2 ways: 1) being a cost in operating community tourism enterprises and 2) creating networks for the growth of community tourism enterprises. Promotion of community tourism enterprise operations, it is necessary to analyze the potential of the community along with considering the external context including the needs of the people in the community to determine the direction for operations. Then proceed to find a united front for action to create a cooperative group within the community before developing into an official group. This is beneficial for requesting budget support and participating in various project activities with the government sector, resulting in the exchange of experiences and the creation of networks of cooperation between other community enterprises, both directly and indirectly. Knowledge can be used to develop and raise the level of success in community enterprise operations.

Keywords: Social Capital, Community Enterprises, Community-Based Tourism

บทนำ

เศรษฐกิจฐานราก เป็นประเด็นหนึ่งที่ถูกกำหนดไว้ในแผนแม่บทภายใต้ยุทธศาสตร์ชาติ มีเป้าหมายในการเพิ่มและกระจายรายได้ไปสู่ประชากรกลุ่มรายได้น้อย โดยให้ความสำคัญกับการเพิ่มศักยภาพของผู้ประกอบการ และส่งเสริมการรวมกลุ่มในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งวิสาหกิจชุมชน สหกรณ์ และวิสาหกิจเพื่อสังคม รวมถึงการสร้างสภาพแวดล้อมและกลไกที่เหมาะสมในการดำเนินธุรกิจ เช่น ส่งเสริมการเข้าถึงแหล่งทุนและทรัพยากรต่าง ๆ ที่จำเป็น การพัฒนาช่องทางการตลาดและเครือข่าย ผลักดันให้เกิดการกระจายรายได้ให้กับเศรษฐกิจชุมชนได้อย่างเป็นรูปธรรม (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2566)

การพัฒนาเศรษฐกิจฐานราก นอกจากจะเป็นประโยชน์ต่อการขับเคลื่อนเศรษฐกิจ ยังเป็นการส่งเสริมให้เกิดการรวมกลุ่มของคนในชุมชน ซึ่งเป็นพื้นฐานในการดำเนินงานพัฒนาชุมชน สร้างความเข้มแข็ง และเพิ่มอำนาจต่อรองให้กับชุมชนและสังคมในภาพรวม โดยเฉพาะเมื่อการพัฒนานั้นให้ความสำคัญต่อการพัฒนาที่เริ่มจากศักยภาพที่ชุมชนมีอยู่ หรือการอาศัย “ทุนทางสังคม (Social Capital)” ที่แต่ละชุมชนมี เพื่อลดการพึ่งพาจากภายนอกและชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้ การพัฒนาโดยอาศัยทุนทางสังคมนี้ จึงกลายเป็นทิศทางการพัฒนาชุมชนที่มีบทบาทสำคัญมาจนถึงปัจจุบัน

ทุนทางสังคม หมายถึง ทรัพยากรและศักยภาพของชุมชนทั้งที่จับต้องได้และจับต้องไม่ได้ โดยเฉพาะในส่วนของศักยภาพของชุมชนนั้น อาจเกิดจากพื้นฐานความสัมพันธ์ทางสังคม โดยปัจเจกบุคคลซึ่งเป็นสมาชิกของชุมชนหรือสังคมนั้น ๆ จะได้รับประโยชน์จากการมีปฏิสัมพันธ์กัน นำมาสู่การได้รับความเห็นอกเห็นใจและความช่วยเหลือ อีกทั้งชุมชนหรือสังคมจะได้รับประโยชน์จากความเหนียวแน่นกลมเกลียว และความสามัคคีของสมาชิกด้วยกันที่ผ่านมาทุนทางสังคมเป็นแนวคิดที่ถูกนำมาอธิบายถึง ต้นทุนของชุมชนที่สามารถนำพัฒนาต่อยอดได้ แม้ว่าจะไม่สามารถประเมินมูลค่าเป็นเงิน แต่กลับสามารถส่งผลต่อการดำเนินงานขององค์กรในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งได้ อีกทั้งทุนทางสังคมยังเป็นปัจจัยที่สามารถนำไปสู่ความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นของบุคคล ชุมชน และสังคมในภาพรวมโดยทุนทางสังคมซึ่งถูกพูดถึงบ่อยครั้ง ได้แก่ มนุษย์ สิ่งแวดล้อมทางกายภาพ ความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ภูมิปัญญา ขนบธรรมเนียม วัฒนธรรม ประเพณี และการรวมกลุ่ม

การใช้ประโยชน์จากทุนทางสังคม โดยเฉพาะการส่งเสริมให้เกิดการรวมกลุ่มไปจนถึงการจัดตั้งเป็นองค์กรชุมชน (Community - Based Organizations: CBOs) ในรูปแบบต่าง ๆ เช่น กลุ่มออมทรัพย์ สถาบันการเงินชุมชน สหกรณ์การเกษตร รวมถึงวิสาหกิจชุมชน มีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นการเพิ่มบทบาทและอำนาจต่อรองให้แก่ชุมชน ซึ่งมีประโยชน์ต่อการขับเคลื่อนกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน อีกทั้งการรวมกลุ่มยังเป็นการส่งเสริมให้เกิดการพึ่งพาอาศัยกันของคนในชุมชน โดยเฉพาะผู้ที่ประสบปัญหาล้ำกันได้มาร่วมกันคิดหาวิธีการหรือกระบวนการในการแก้ไขปัญหาาร่วมกัน นอกจากนี้ การรวมกลุ่มองค์กรชุมชนนอกจากจะทำให้เกิดจากการขับเคลื่อนด้วยชุมชนเองแล้ว ยังทำให้ชุมชนมีโอกาสนในการที่จะได้รับความช่วยเหลือจากหน่วยงานภายนอกหรือหน่วยงานภาครัฐได้มากขึ้น ดังจะเห็นได้จากการที่หน่วยงานภาครัฐมีการส่งเสริมการรวมกลุ่มจัดตั้งเป็นองค์กรชุมชน มีการจัดสรรงบประมาณ ผ่านการดำเนินนโยบาย แผนงาน และการจัดกิจกรรม หรือโครงการจำนวนมาก เพื่อให้การช่วยเหลือและสนับสนุนการดำเนินงานองค์กรชุมชนเช่นกัน

วิสาหกิจชุมชนกลุ่มธุรกิจท่องเที่ยวโดยชุมชน (วิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยว) เป็นการรวมกลุ่มของคนในชุมชนเพื่อขับเคลื่อนเศรษฐกิจของชุมชน ผ่านการดำเนินธุรกิจท่องเที่ยว โดยอาศัยทุนทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชนเป็นพื้นฐานในการดำเนินธุรกิจ ซึ่งสามารถช่วยให้ท้องถิ่นเป็นที่รู้จักของนักท่องเที่ยวและผู้สนใจเข้ามาในพื้นที่ได้มากขึ้น ส่งผลสมาชิกในกลุ่มวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยว รวมถึงชาวบ้านในท้องถิ่นนั้น ๆ มีรายได้เพิ่มขึ้นและมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นและสามารถพึ่งพาตนเองได้

แนวคิดเรื่องทุนทางสังคม จึงมีส่วนสำคัญต่อการขับเคลื่อนวิสาหกิจชุมชน โดยเฉพาะวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยว ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น และคุณภาพชีวิตของคนในชุมชน ที่ผ่านมาทุนทางสังคมได้ถูกพูดถึงอย่างกว้างขวาง ทั้งยังมีความพยายามในการศึกษาถึงองค์ประกอบทุนทางสังคม ผลกระทบ และประโยชน์ของทุนทางสังคม โดยเฉพาะการใช้ทุนทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชนเป็นปัจจัยนำเข้า (Input) ในการดำเนินธุรกิจ เช่น การใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม หรือวัฒนธรรมประเพณีเป็นจุดขายในการดำเนินธุรกิจ แต่การปฏิบัติการหรือการทำงาน (Process) ที่แท้จริงของทุนทางสังคม ซึ่งทำให้เกิดการขับเคลื่อนการดำเนินงานของวิสาหกิจชุมชนได้อย่างเป็นรูปธรรมนั้นกลับไม่มีการศึกษาทำความเข้าใจมากนัก จึงทำให้องค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับปฏิบัติการของทุนทางสังคม หรือการทำงานของทุนทางสังคมมีน้อยและยังขาดรายละเอียดเพื่อการศึกษาและการทำความเข้าใจ ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาการทำงานของทุนทางสังคมในการขับเคลื่อนวิสาหกิจชุมชน โดยเฉพาะวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยว ซึ่งมีการใช้ประโยชน์ทุนทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชนเพื่อการดำเนินธุรกิจอย่างเด่นชัด ทั้งการใช้เป็นปัจจัยนำเข้าหรือเป็นต้นทุนของชุมชนในการดึงดูดความสนใจจากนักท่องเที่ยวให้เข้ามาในพื้นที่ และการใช้ทุนทางสังคม เช่น การใช้ภูมิปัญญา ระบบความสัมพันธ์ การรวมกลุ่มผู้คนในการขับเคลื่อนการดำเนินงานวิสาหกิจชุมชน ซึ่งการศึกษาในประเด็นดังกล่าว สามารถนำองค์ความรู้ที่ได้ไปใช้เป็นแนวทางในการส่งเสริมการดำเนินงานของวิสาหกิจชุมชน

ท่องเที่ยว หรือองค์กรชุมชนประเภทอื่น ๆ ที่มีการดำเนินงานในลักษณะที่คล้ายคลึงกัน รวมถึงสามารถนำไปประยุกต์ใช้เป็นแนวทางในการดำเนินงานพัฒนาชุมชนเพื่อให้เกิดการพึ่งพาตนเองและสอดคล้องกับแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน นอกจากนี้ ยังเป็นการส่งเสริมให้เกิดความเข้มแข็ง มั่นคงในเศรษฐกิจฐานราก ซึ่งเป็นหนึ่งในประเด็นที่ถูกกล่าวถึงในแผนแม่บทภายใต้ยุทธศาสตร์ชาติอีกด้วย โดยการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยจะเลือกศึกษาและทำความเข้าใจจากประสบการณ์การดำเนินงานของวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวที่ประสบความสำเร็จเป็นที่รู้จักของสังคม หรือได้รับการยอมรับจากหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน หรือภาคประชาสังคม มาเป็นตัวอย่างในการศึกษาวิจัยครั้งนี้

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาลักษณะของการดำรงอยู่ของทุนทางสังคมในชุมชน
2. เพื่อศึกษาการทำงานของทุนทางสังคมในการขับเคลื่อนการดำเนินงานของวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยว
3. เพื่อหาแนวทางการส่งเสริมการดำเนินงานของวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยว โดยการใช้ทุนทางสังคมในการขับเคลื่อนธุรกิจ

ประโยชน์ที่ได้รับ

1. ได้ทราบถึงลักษณะของการดำรงอยู่ของทุนทางสังคมในชุมชน
2. ได้ทราบถึงการทำงานของทุนทางสังคมในการขับเคลื่อนการดำเนินงานของวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยว
3. ได้ทราบถึงแนวทางการส่งเสริมการดำเนินงานของวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยว โดยการใช้ทุนทางสังคมในการขับเคลื่อนธุรกิจ

ทบทวนวรรณกรรม

แนวคิดวิถีสรรพภาพมนุษย์ (Capabilities Approach)

Amartya Sen ได้เสนอแนวทางการศึกษาที่มุ่งเน้นให้เกิดการแก้ปัญหาเชิงโครงสร้าง ที่จะต้องคำนึงถึงสิทธิเสรีภาพ สมรรถภาพ และสวัสดิภาพของมนุษย์ควบคู่กันไป จากหลักเศรษฐศาสตร์สมัยใหม่ที่อธิบายพฤติกรรมของมนุษย์โดยเชื่อว่ามนุษย์มีเหตุผล (Rational Behavior) และจะตัดสินใจโดยคำนึงถึงการแสวงประโยชน์ส่วนตนสูงสุด (Maximization of Self-Interest) แม้จะเป็นประโยชน์อย่างมากแต่กลับละเลยมุมมองทางด้านจริยศาสตร์ไป โดยเฉพาะเมื่อการตัดสินใจทางเศรษฐศาสตร์มุ่งให้ความสำคัญกับ “ประสิทธิภาพ (Efficiency)” ของอรรถประโยชน์ (Utility Maximization) โดยละเลย “การกระจาย (Distribution)” ของอรรถประโยชน์ไป หากในสังคมใดก็ตามซึ่งมีทั้งคนยากจนใช้ชีวิตอย่างยากลำบากและคนร่ำรวยที่ใช้ชีวิตอย่างสะดวกสบาย トラบเท่าที่บรรดาคนยากจนยังไม่สามารถมีชีวิตที่ดีกว่าเดิมโดยไม่กระทบต่อวิถีชีวิตของบรรดาคนร่ำรวย ก็ถือได้ว่าเป็นสถานการณ์ที่เลวร้ายที่สุดและมีประสิทธิภาพที่สุดในทางเศรษฐกิจ จะเห็นได้ว่ามุมมองเช่นนี้นั้นเป็นการละเลยมุมมองทางด้านเศรษฐศาสตร์สวัสดิการ และเป็นการพัฒนาโดยขาดการคำนึงถึงอิสระในการตัดสินใจ (Agency) บนพื้นฐานของศีลธรรมหรือจริยธรรมซึ่งไม่สามารถทำให้บรรลุเป้าหมายของการมีชีวิตที่ดี (Well-being) ได้ ดังนั้นมุมมองแบบอรรถประโยชน์นิยม (Utilitarian View) จึงไม่สามารถอธิบายความอยู่ดีมีสุขได้อย่างสมบูรณ์ แต่ทว่าแก่นสำคัญของการมีชีวิตที่ดีในทัศนะของ Sen คือ “เสรีภาพ (Freedom)” ทั้งเสรีภาพในการมีชีวิตที่ดี และเสรีภาพในการตัดสินใจ โดยที่เสรีภาพนั้นไม่ใช่เพียงแค่เครื่องมือไปสู่ความสำเร็จ แต่ยังเป็นเป้าหมายในตัวเองอีกด้วย (อมาตยา เซน, 2562 : 22-127, Sen,1979)

การพัฒนาต่อยอดความคิดเรื่องเสรีภาพของ Sen ได้นำไปสู่แนวความคิดเรื่อง “วิธีสมรรถภาพมนุษย์” (Capabilities Approach) ในผลงานเรื่อง “Development as Freedom” ซึ่ง Sen ได้เสนอว่า การพัฒนาควรที่จะถูกมองในฐานะความพยายามไปสู่การสร้างเสรีภาพหรืออิสรภาพที่แท้จริงที่มนุษย์จะทำให้มนุษย์มีความสุข มากกว่าที่จะไปให้ความสำคัญกับตัวเลขทางเศรษฐกิจ เช่น GDP (Gross Domestic Product หรือ ผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศ) และ รายรับเฉลี่ยต่อหัวต่อคน อีกทั้งยังได้นำเสนอแนวคิดเสรีภาพ 5 ประเภท (Sen, 1998, 2008) ได้แก่

1. เสรีภาพทางการเมือง (Political freedoms) หมายถึง ความสามารถของประชาชนในการแสดงความคิดเห็นต่อรัฐบาลและความสามารถในการถ่วงดุลและตรวจสอบการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่รัฐ
2. สิ่งอำนวยความสะดวกทางเศรษฐกิจ (Economic facilities) หมายถึง ทรัพยากรต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับตลาดหรือการผลิตและกลไกตลาด การมุ่งเน้นไปที่รายได้และความมั่งคั่งในประเทศจะช่วยเพิ่มความสะดวกทางเศรษฐกิจให้กับประชาชนได้ (ประชาชนมีรายได้ที่มั่นคงและเพียงพอในการใช้จ่ายใช้สอยจะทำให้กลไกทางการค้าและการตลาดทำงานได้อย่างราบรื่น)
3. โอกาสทางสังคม (Social opportunities) จะมุ่งเน้นไปที่การจัดตั้งสถาบันต่างๆที่เป็นประโยชน์ต่อประชาชน เช่น ด้านสุขภาพ ด้านการศึกษา เพื่อให้ประชาชนมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น
4. การรับรองความโปร่งใส (Transparency guarantees) หมายถึง อนุญาตให้ประชาชนสามารถเข้าถึงข้อมูลความรู้ที่จะนำมาใช้เพื่อตรวจสอบการปฏิบัติงาน ชักถามและโต้แย้งการปฏิบัติของรัฐได้
5. การป้องกันความปลอดภัย (Protective security) หมายถึง การรักษาความมั่นคงปลอดภัยที่เชื่อมโยงกันเป็นระบบโครงข่ายความปลอดภัยทางสังคม และป้องกันประชาชนจากการได้รับผลกระทบจากสถานการณ์ทุกอย่างที่อาจเกิดขึ้นได้

ดังนั้น การพัฒนาที่แท้จริงในทัศนะของ Sen จะต้องไม่มุ่งเน้นเพียงการขยายตัวของตัวเลขทางเศรษฐกิจเท่านั้น แต่จะต้องเป็นการพัฒนาที่สามารถทำให้มนุษย์บรรลุเป้าหมายของการมีชีวิตที่ดีควบคู่ไปกับการมีเสรีภาพในการตัดสินใจ โดยเสรีภาพนั้นประกอบไปด้วย เสรีภาพทางการเมือง สิ่งอำนวยความสะดวกทางเศรษฐกิจ โอกาสทางสังคม การรับรองความโปร่งใส และการป้องกันความปลอดภัย ซึ่งจะเห็นได้ว่าในมุมมองของ Sen นั้นการขับเคลื่อนเศรษฐกิจให้ก้าวหน้าต้องให้ความสำคัญกับการพัฒนาในระดับปัจเจกบุคคลก่อน เมื่อมนุษย์มีชีวิตที่ดี อยู่ในสภาพแวดล้อมที่ดี มีโอกาสในการพัฒนาตนเองให้มีสมรรถภาพ หรือความสามารถที่สูงขึ้น ย่อมหมายถึง ชีตกำลังความสามารถในการขับเคลื่อนและพัฒนาเศรษฐกิจในภาพรวมของทั้งประเทศให้สูงขึ้นตามไปด้วย ซึ่งในการวิจัยครั้งนี้ สามารถนำมาใช้ในอธิบายถึง ศักยภาพ ความสามารถในการพัฒนาในระดับปัจเจกบุคคล ที่สามารถส่งผลต่อการขับเคลื่อนการดำเนินงานของวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวได้

แนวคิดทุนทางสังคม (Social Capital)

ทุนทางสังคม (Social Capital) เป็นแนวคิดที่ถูกนำมาใช้เพื่อศึกษาทำความเข้าใจเกี่ยวกับปัจจัยที่นำไปสู่ความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นของทั้งบุคคลและชุมชน แนวคิดทุนทางสังคมได้ถูกกล่าวถึงเป็นครั้งแรกในบทความเรื่อง “Rural School Community Center” ของ Hanifan ซึ่งได้อธิบายว่า ทุนทางสังคม คือ สิ่งต่าง ๆ ที่สามารถพบได้ในชีวิตประจำวันของมนุษย์ เช่น สิ่งที่เกี่ยวข้องกับการสร้างภาพลักษณ์ที่ดี (Good Will) การสร้างมิตรภาพ (Fellowship) ความเห็นอกเห็นใจ (Sympathy) และการติดต่อสัมพันธ์กันทางสังคมระหว่างบุคคลหรือครอบครัวที่ทำให้เกิดหน่วยทางสังคมขึ้นมา (Hanifan, 1916 : p.131) ในประเทศไทยนั้นคำว่าทุนทางสังคมได้ถูกนำมากล่าวถึงอย่างแพร่หลายในช่วงปี 2540 โดยมีการจัดตั้งสำนักงานกองทุนเพื่อสังคม (SIF) ซึ่งโครงการดังกล่าวพยายามที่จะทำให้สังคมไทยหันกลับไปมองคุณค่าที่เคยมีอยู่ของสังคมที่เป็นทุนเดิมแต่ถูก

มองข้ามไป รวมทั้งสิ่งที่มีอยู่ภายในตัวบุคคล เช่น ความมีน้ำใจ ความเอื้ออาทร การช่วยเหลือเกื้อกูล นอกจากนั้นกองทุนเพื่อสังคมยังได้มีการพิจารณาสิ่งที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ เช่น ภูมิปัญญา ประเพณี ความเชื่อและวัฒนธรรมที่มีอยู่ภายในชุมชน รวมถึงสิ่งที่เป็นศักยภาพในการพัฒนาของชุมชน เช่น ผู้นำ กลุ่ม องค์กรประชาชน เครือข่ายต่าง ๆ ซึ่งการดำเนินการดังกล่าวได้ก่อให้เกิดการฟื้นฟูทุนทางสังคมที่มีอยู่และเริ่มสูญหายไปให้มีการนำกลับมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาระดับชุมชนอีกครั้ง หลังจากนั้นคำว่าทุนทางสังคมในประเทศไทยจึงถูกนำมาใช้อย่างต่อเนื่องจนถึงในปัจจุบัน (วรวิทย์ โรมรัตนพันธ์, 2548 : น.16-17)

การศึกษางานวิจัยในประเทศไทยในช่วง 10 ปีที่ผ่านมา (ระหว่างปี พ.ศ. 2555-2565) ผู้วิจัยจึงสามารถสรุปได้ว่า ทุนทางสังคม หมายถึงทรัพยากรหรือศักยภาพของชุมชนทั้งที่จับต้องได้ (Tangible) และที่จับต้องไม่ได้ (Intangible) ซึ่งสามารถช่วยลดต้นทุนในการผลิตสินค้าและบริการ และเป็นประโยชน์ต่อการบรรลุเป้าหมายของสมาชิกในสังคม สามารถจำแนกทุนทางสังคมได้เป็น 5 ประเภท ได้แก่

1. ทุนทางกายภาพ (Physical Capital) หมายถึง บริบทของชุมชนโดยรวม ทั้งทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม แหล่งท่องเที่ยว สิ่งปลูกสร้าง โครงสร้างพื้นฐาน และการเงินของชุมชน

2. ทุนความสัมพันธ์ (Relationships) คือ การปฏิสัมพันธ์กันของบุคคลภายในสังคม ได้แก่ ความไว้วางใจ ความเข้าใจกัน ความร่วมมือ ความคุ้นเคย การช่วยเหลือกัน ความเอื้ออาทร และความผูกพันกัน ความรัก ความสัมพันธ์ฉันท์เครือญาติ การแบ่งปัน และการประนีประนอมต่อกัน ซึ่งเป็นพื้นฐานที่ก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ทำให้การรวมกลุ่ม หรือ การสร้างเครือข่ายทางสังคม เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ

3. ทุนทางวัฒนธรรม (Cultural Capital) หมายถึง ค่านิยม วิถีชีวิต ทศนคติ ความเชื่อ ความศรัทธา ระบบความคิด ภูมิปัญญา ระบียบวินัย บรรทัดฐาน จารีต ขนบธรรมเนียมประเพณีที่ชุมชนยึดถือปฏิบัติร่วมกัน ซึ่งเป็นสิ่งที่ฝังรากอยู่ในโครงสร้างทางสังคม เอื้อต่อการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและสามารถช่วยให้เกิดประโยชน์ทางเศรษฐกิจและการพัฒนาสังคม การมีปฏิสัมพันธ์ในลักษณะต่าง ๆ นั้นจะต้องอยู่บนพื้นฐานของประโยชน์ส่วนรวมและความดีงามร่วมกัน

4. ทุนมนุษย์ (Human Capital) คือ คน ไม่ว่าจะอยู่ในสถานะใดก็ตาม เช่น เป็นผู้นำที่เป็นทางการ ผู้นำที่ไม่เป็นทางการ หรือสมาชิกในชุมชนตาม แต่เป็นผู้ที่มีบทบาทและความสำคัญต่อการขับเคลื่อนกิจกรรมในชุมชนนั้น ๆ

5. ทุนเครือข่ายทางสังคม (Social Network) หรือ สถาบัน (Institutional) ในประเด็นนี้ ทุนทางสังคม หมายถึง การที่ปัจเจกบุคคลเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่ม หรือ เครือข่ายในสังคมอย่างเป็นทางการ หรือ ไม่เป็นทางการ เช่น กลุ่ม สถาบัน กองทุน ภาควิชาเครือข่าย ซึ่งการเป็นเครือข่ายทางสังคมทำให้เกิดความสัมพันธ์เชิงสถาบัน หรือ เครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคม และเกิดมูลค่าของการทำงานเป็นเครือข่ายจากการสนับสนุนของบุคคล หรือ องค์กรภายนอก ที่มีต่อชุมชน นอกจากนี้ การรวมกลุ่ม การเชื่อมโยงเป็นเครือข่าย หรือสถาบันทางสังคมนี ยังทำให้เกิดการสร้างแบบแผนหรือบรรทัดฐานการปฏิบัติร่วมกันอีกด้วย

จากการศึกษางานวิจัยระหว่างปี พ.ศ. 2555-2565 ผู้วิจัยสามารถสรุปวัตถุประสงค์ รูปแบบหรือวิธีการ และกลไกการใช้ประโยชน์ โดยจำแนกออกเป็น 3 ระดับ ดังนี้

ตารางที่ 1 การปฏิบัติการของทุนทางสังคม

ระดับ	วัตถุประสงค์	รูปแบบ/วิธีการ	กลไกการขับเคลื่อน
ระดับปัจเจกบุคคล	เพื่อการพัฒนาตนเองและการสืบทอดความรู้	การเรียนรู้ คือ การถ่ายทอดหรือการให้ข้อมูล ความรู้ และภูมิปัญญาผ่าน	ผู้นำชุมชน สมาชิกในชุมชน และภูมิปัญญาท้องถิ่น

ระดับ	วัตถุประสงค์	รูปแบบ/วิธีการ	กลไกการขับเคลื่อน
ระดับกลุ่ม	เพื่อการเรียนรู้และการพัฒนาศักยภาพร่วมกัน	การบอกเล่า การฝึกอบรม การศึกษา หรือการสัมมนา เป็นต้น เรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติ คือ การเปิดโอกาสให้ทุกคนมีส่วนร่วมในทุกกระบวนการทำงานตั้งแต่การวางแผน (Plan) การลงมือปฏิบัติ (Do) การตรวจสอบ (Check) จนถึงการแก้ไขและปรับปรุงการดำเนินงาน (Act)	ความไว้วางใจกัน การมีส่วนร่วม และ ความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วมกัน
ระดับชุมชนหรือสังคม (เครือข่าย)	เพื่อการต่อยอดขยายผลให้เกิดความร่วมมือในวงกว้าง	การสร้างเครือข่ายความร่วมมือ คือ การยึดโยง (Bonding) สมาชิกในชุมชนเข้าด้วยกันผ่านความเป็นครอบครัวและความเป็นเพื่อนบ้าน การเชื่อมต่อ (Bridging) การรวมตัว การเชื่อมกันของคนที่มีผลประโยชน์ร่วมกัน และ การเชื่อมโยง (Linking) การเชื่อมโยงระหว่างกลุ่ม ชุมชน หรือกลุ่มความร่วมมือต่าง ๆ ที่มีอยู่ทั้งภายในและภายนอกชุมชนเข้าด้วยกันผ่านกิจกรรม รวมถึงการสร้างเครือข่ายความร่วมมือขึ้นใหม่	ความไว้วางใจกัน การมีส่วนร่วม และ ความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วมกัน สำนึกของการพึ่งพาอาศัยเพื่อรับผลประโยชน์ร่วมการติดต่อประสานงาน การบริหารจัดการ การสนับสนุนจากภายนอก และภายในชุมชน

ดังนั้น การปฏิบัติการของทุนทางสังคมสามารถแบ่งได้เป็น 3 ระดับ ได้แก่ ระดับปัจเจกบุคคล ระดับกลุ่ม และระดับชุมชนหรือสังคม โดยการปฏิบัติการของทุนทางสังคมในระดับปัจเจกบุคคล และระดับกลุ่มนั้นมีรูปแบบหรือวิธีการในการปฏิบัติงานที่ให้ความสำคัญกับการสืบทอดความรู้ การพัฒนาศักยภาพ และการสร้างความรู้สึกของการเป็นเจ้าของร่วมกันของผู้คน ผ่านการอบรมสั่งสอนด้วยวิธีการต่าง ๆ รวมถึง การเปิดโอกาสให้เรียนรู้ผ่านการมีส่วนร่วมและการลงมือปฏิบัติ ซึ่งเป็นวิธีการที่เป็นรูปธรรมชัดเจนกว่าการปฏิบัติการในระดับชุมชนหรือสังคม แม้ว่าในระดับชุมชนหรือสังคมนั้นจะเป็นการปฏิบัติการที่มีวัตถุประสงค์เพื่อการต่อยอดขยายผลให้เกิดความร่วมมือในวงกว้าง และเน้นการปฏิบัติการใน 3 รูปแบบ คือ การยึดโยง (Bonding) การเชื่อมต่อ (Bridging) และเชื่อมโยง (Linking) แต่ในการนำไปประยุกต์ใช้ในสถานการณ์จริงหรือในทางปฏิบัติ กลับยังไม่มีวิธีการที่เห็นได้เป็นรูปธรรม ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าการศึกษาวิจัยในส่วนนี้ ข้อค้นพบที่ได้สามารถนำไปใช้ประโยชน์ทั้งในเชิงวิชาการและการปฏิบัติการของชุมชนต่อไปได้

นิยามศัพท์

1. องค์กรชุมชน (Community - Based Organizations: CBOs) หมายถึง การรวมกลุ่มของคนในชุมชนโดยมีวัตถุประสงค์ร่วมกัน โดยมีการปฏิบัติงาน หรือดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ อยู่ภายในชุมชนท้องถิ่นเป็น

หลัก การรวมกลุ่มของคนในชุมชนมีหลายรูปแบบ ขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของการรวมกลุ่ม เช่น กลุ่มออมทรัพย์ สถาบันการเงินชุมชน สหกรณ์การเกษตร รวมถึงวิสาหกิจชุมชน

2. วิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยว หมายถึง วิสาหกิจชุมชนที่ประกอบธุรกิจท่องเที่ยวโดยชุมชนเป็นผู้ดำเนินการเอง ทั้งการจัดหาที่พัก และการนำเที่ยวภายในชุมชน

3. พุนทางสังคม หมายถึงทรัพยากรหรือศักยภาพของชุมชนทั้งที่จับต้องได้ (Tangible) และที่จับต้องไม่ได้ (Intangible) ซึ่งสามารถช่วยลดต้นทุนในการผลิตสินค้าและบริการ และเป็นประโยชน์ต่อการบรรลุเป้าหมายของสมาชิกในสังคม โดยพุนทางสังคมสามารถจำแนกได้เป็น 5 ประเภท ประกอบด้วย พุนทางกายภาพ พุนความสัมพันธ์ พุนทางวัฒนธรรม พุนมนุษย์ และพุนเครือข่ายทางสังคม หรือ สถาบัน

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ในการเก็บรวบรวมข้อมูลจากแหล่งข้อมูลต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ประกอบไปด้วย 1) การวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) เพื่อค้นคว้าข้อมูล ทบทวนองค์ความรู้ แนวคิด และทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับประเด็นที่ศึกษา รวมถึงข้อมูลวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยว จากเอกสาร ตำรา งานวิจัย บทความทางวิชาการ รวมถึงสื่อสารสนเทศต่าง ๆ และ 2) การวิจัยภาคสนาม (Field Research) เพื่อรวบรวมข้อมูลรายละเอียดและความคิดเห็นในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงาน การเชื่อมโยงเครือข่าย จากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informant) โดยใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-Depth Interview) ควบคู่กับการสังเกต (Observation)

ประชากรและผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยเลือกสัมภาษณ์ตัวแทนกลุ่มวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวที่มีเอกลักษณ์ของท้องถิ่นที่แตกต่างกัน ประสบความสำเร็จในการดำเนินงาน เป็นที่รู้จักของสังคม หรือได้รับการยอมรับจากหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน หรือภาคประชาสังคม และสามารถเป็นต้นแบบให้กับชุมชนอื่น ๆ ได้ โดยพิจารณาจากเกณฑ์ในการคัดเลือก ดังนี้

1. เป็นกลุ่มวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวที่ได้มีการจดทะเบียนอย่างถูกต้อง และอยู่ในฐานข้อมูลของกองส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน กรมส่งเสริมการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์มาแล้วอย่างน้อย 5 ปี
2. เป็นวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวที่ชุมชนเป็นผู้ให้บริการนำเที่ยวและที่พักในชุมชน (การท่องเที่ยวโดยชุมชน หรือ Community-Based Tourism) และได้รับการรับรองมาตรฐานที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินธุรกิจท่องเที่ยวจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง
3. เป็นวิสาหกิจชุมชนที่ได้รับการคัดเลือกให้ได้รับรางวัลจากหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน หรือภาคประชาสังคมอย่างน้อย 2 รางวัล จากหน่วยงานที่แตกต่างกัน ภายในระยะเวลา 5 ปี (พ.ศ. 2562 - พ.ศ. 2566) ซึ่งสามารถเป็นต้นแบบการดำเนินงานให้แก่วิสาหกิจชุมชนอื่น ๆ ได้

4. เป็นวิสาหกิจชุมชนที่มีการดำเนินงานซึ่งสะท้อนเอกลักษณ์ของชุมชนที่แตกต่างกัน

จากเกณฑ์การคัดเลือกดังกล่าว ผู้วิจัยได้คัดเลือกวิสาหกิจชุมชนจำนวน 3 แห่ง ได้แก่

1. วิสาหกิจชุมชนโฮมสเตย์เชิงอนุรักษ์วัฒนธรรมบ้านเชียง ตั้งอยู่ ณ เลขที่ 33 หมู่ที่ 13 ตำบลบ้านเชียง อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี มีการจดทะเบียนจัดตั้งเป็นวิสาหกิจชุมชนในฐานข้อมูลของกองส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน กรมส่งเสริมการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์มาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2559 เอกลักษณ์ที่สำคัญ คือ การเป็นแหล่งศึกษาประวัติศาสตร์ อารยธรรมบ้านเชียง ได้รับการรับรองมาตรฐานความปลอดภัยด้านสุขอนามัยสำหรับกิจการด้านการท่องเที่ยว ประเภทที่พักและโฮมสเตย์ไทย Amazing Thailand Safety & Health Administration: SHA โดย กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬาโดยการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท.) และกระทรวงสาธารณสุข มาตรฐานการท่องเที่ยวโดยชุมชน หรือ CBT Thailand ประจำปี

งบประมาณ พ.ศ. 2565 โดย องค์การบริหารการพัฒนาพื้นที่พิเศษ เพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน (องค์การมหาชน) ได้รับการคัดเลือกให้เป็นหมู่บ้านท่องเที่ยวชนบทยอดเยี่ยม สาขาหมู่บ้านท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ (Best Creative Experience) ปี พ.ศ. 2563 โดย การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท.) ได้รับรางวัลสุดยอดชุมชนต้นแบบ “เที่ยวชุมชนยลวิถี” ประจำปี 2565 โดย กระทรวงวัฒนธรรม และรางวัลวิสาหกิจชุมชนต้นแบบสัมมาชีพ ประจำปี 2564 โดย มูลนิธิสัมมาชีพ

2. วิสาหกิจชุมชนทอผ้าบ้านนาต้นจั่น ตั้งอยู่ ณ เลขที่ 111 หมู่ที่ 1 ตำบลบ้านตึก อำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย มีการจดทะเบียนจัดตั้งเป็นวิสาหกิจชุมชนในฐานข้อมูลของกองส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน กรมส่งเสริมการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์มาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2549 เอกลักษณ์ที่สำคัญ คือ องค์ความรู้เกี่ยวกับการทอผ้าพื้นเมืองจากเส้นใยฝ้ายหมักโคลน และย้อมสีธรรมชาติ ได้รับการรับรองมาตรฐาน

3. วิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยววิถีชุมชนตำบลบ้านแหลม ตั้งอยู่ ณ เลขที่ 147/1 หมู่ที่ 5 ตำบลบ้านแหลม อำเภอบางพลาม จังหวัดสุพรรณบุรีมีการจดทะเบียนจัดตั้งเป็นวิสาหกิจชุมชนในฐานข้อมูลของกองส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน กรมส่งเสริมการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์มาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2561 เอกลักษณ์ที่สำคัญ คือ วิถีชีวิตของชุมชนริมแม่น้ำ (แม่น้ำท่าจีน หรือ แม่น้ำสุพรรณบุรี) ได้รับการรับรองมาตรฐานความปลอดภัยด้านสุขอนามัยสำหรับกิจการด้านการท่องเที่ยว ประเภทที่พักและโฮมสเตย์ไทย Amazing Thailand Safety & Health Administration: SHA โดย กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬาโดยการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท.) และกระทรวงสาธารณสุข มาตรฐานการท่องเที่ยวโดยชุมชน หรือ CBT Thailand ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2563 โดย องค์การบริหารการพัฒนาพื้นที่พิเศษ เพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน (องค์การมหาชน) และมาตรฐานโฮมสเตย์อาเซียนโดย กรมการท่องเที่ยว ได้รับการคัดเลือกให้ได้รับรางวัล Thailand Tourism Awards ปี 2562 และ 2564 จากการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย รางวัลหมู่บ้านอุตสาหกรรมสร้างสรรค์สู่การพัฒนาเศรษฐกิจอย่างยั่งยืน (Creative Industry Village-CIV) โดย กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม และรางวัลวิสาหกิจชุมชนต้นแบบสัมมาชีพ ประเภท “การบริการและการท่องเที่ยวโดยชุมชน” โดยมูลนิธิสัมมาชีพ

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญและเกณฑ์การเลือก

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยจะเลือกศึกษาข้อมูลเชิงลึกโดยทำการสัมภาษณ์จากตัวแทนของวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวทั้ง 3 แห่ง ซึ่งมีคุณสมบัติ ดังนี้

1. ผู้ให้ข้อมูลสำคัญต้องมีอายุไม่ต่ำกว่า 18 ปีบริบูรณ์ และให้ความยินยอมในการให้ข้อมูลเพื่อการดำเนินงานวิจัย
2. ผู้ให้ข้อมูลสำคัญต้องเป็นผู้ดำเนินงานเป็นทางการหรือไม่เป็นทางการเพื่อเป็นตัวแทนของวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวในแต่ละแห่ง
3. ผู้ให้ข้อมูลสำคัญซึ่งจะต้องเป็นผู้ที่มีส่วนร่วมและทราบข้อมูลเกี่ยวกับการจัดตั้งและการดำเนินงานของวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยว ตั้งแต่การเริ่มต้นไปจนถึงการดำเนินงานในปัจจุบัน

การรวบรวมข้อมูล

ในการเก็บรวบรวมข้อมูลการศึกษานี้ครั้งนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดแนวทางในการเก็บรวบรวมข้อมูล 2 ส่วน ดังนี้

1. ข้อมูลขั้นปฐมภูมิ (Primary Data) การวิจัยครั้งนี้ ทางผู้วิจัยได้เก็บรวบรวมข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญด้วยตนเอง โดยการสอบถามข้อมูลเบื้องต้นจากหน่วยงานต่าง ๆ เพื่อหาช่องทางการติดต่อไปยังตัวแทนวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวตัวอย่าง ก่อนที่จะติดต่อเพื่อนัดหมายเข้าสัมภาษณ์ผู้นำของกลุ่มวิสาหกิจชุมชนโดยตรงต่อไป

2. ข้อมูลชั้นทุติยภูมิ (Secondary Data) การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้การรวบรวมข้อมูลทุติยภูมิจากแหล่งข้อมูลต่าง ๆ เช่น บทความ เอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง วิทยานิพนธ์ และข้อมูลจากแหล่งสารสนเทศเพื่อรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องมาใช้ในการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลสำหรับการวิจัยในครั้งนี้

ผลการวิจัย

การดำรงอยู่ของทุนทางสังคมในชุมชน

จากการศึกษาวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวทั้ง 3 แห่ง ได้แก่ 1) วิสาหกิจชุมชนโฮมสเตย์เชิงอนุรักษ์วัฒนธรรมบ้านเชียง โดยใช้การวิจัยเชิงเอกสารในการรวบรวมข้อมูลจากแหล่งข้อมูลต่าง ๆ 2) วิสาหกิจชุมชนทอผ้าบ้านนาต้นจั่น และ 3) วิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยววิถีชุมชนตำบลบ้านแหลม โดยใช้การวิจัยเชิงเอกสารควบคู่กับการสัมภาษณ์ พบว่า ทั้ง 3 แห่ง แม้จะเป็นวิสาหกิจชุมชนที่มีการประกอบธุรกิจท่องเที่ยวเช่นเดียวกัน แต่การที่วิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวทั้ง 3 แห่งมีบริบทของชุมชนท้องถิ่นที่แตกต่างกันส่งผลให้มีเอกลักษณ์ของชุมชนที่แตกต่างกันออกไป หรืออาจกล่าวได้ว่า วิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวทั้ง 3 แห่ง มีทุนทางสังคมที่แตกต่างกัน จึงทำให้วิสาหกิจแต่ละแห่งมีเอกลักษณ์ในการประกอบธุรกิจท่องเที่ยวของตนเอง

ลักษณะของทุนทางสังคมที่ปรากฏในชุมชนทั้ง 3 แห่ง สามารถจำแนกได้เป็น 5 ประเภท ดังนี้

1. **ทุนทางกายภาพ (Physical Capital)** หมายถึง บริบทของชุมชนโดยรวม ทั้งทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม แหล่งท่องเที่ยว สิ่งปลูกสร้าง โครงสร้างพื้นฐาน และการเงินของชุมชน จากการศึกษา พบว่า ทุนทางกายภาพที่สำคัญของวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวทั้ง 3 แห่ง ได้แก่

1. ชุมชนบ้านเชียง การเป็นพื้นที่มรดกโลกและการเป็นแหล่งโบราณคดียุคก่อนประวัติศาสตร์ เป็นที่รู้จักของนานาประเทศ แหล่งขุดค้นทางโบราณคดีในอดีตได้ถูกพัฒนาให้กลายเป็นสถานที่ท่องเที่ยวและเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีบ้านเชียง อีกทั้งมีการสร้างพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติขึ้น เพื่อเป็นพื้นที่จัดแสดงภาชนะเครื่องปั้นดินเผายุคก่อนประวัติ ซึ่งขุดค้นพบได้จากแหล่งขุดค้นในวัดโพธิ์ศรีโน รวมไปจนถึงการบอกเล่าเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับอารยธรรมบ้านเชียง

2. ชุมชนบ้านนาต้นจั่น การประกอบอาชีพเกษตรกรรมของชาวบ้านในชุมชน ทำให้ที่ดินในบริเวณชุมชนถูกใช้ประโยชน์ในการทำนา ทำไร่ และสวนผลไม้ เกิดเป็นภูมิทัศน์ที่สวยงาม ทำให้ชุมชนมีบรรยากาศและสภาพแวดล้อมที่เป็นธรรมชาติซึ่งหาได้ยากในเมืองใหญ่

3. ชุมชนตำบลบ้านแหลม มีแหล่งน้ำสำคัญ คือ แม่น้ำสุพรรณบุรี (ท่าจีน) ทำให้ชาวบ้านตั้งถิ่นฐานไปตามสองฝั่งแม่น้ำ และการเป็นชุมชนเก่าแก่อาคารบ้านเรือนบางหลังจึงเป็นเรือนไทยโบราณที่ยังคงความสวยงามไว้เช่นในอดีต

2. **ทุนความสัมพันธ์ (Relationships)** หมายถึง การปฏิสัมพันธ์กันของบุคคลภายในสังคม ได้แก่ ความไว้วางใจ ความเข้าใจกัน ความร่วมมือ ความคุ้นเคย การช่วยเหลือกัน ความเอื้ออาทร และความผูกพันกัน ความรัก ความสัมพันธ์อันดีเครือญาติ การแบ่งปัน และการประนีประนอมต่อกัน ซึ่งเป็นพื้นฐานที่เอื้อให้เกิดการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน จากการศึกษา พบว่า ทุนความสัมพันธ์ที่เป็นพื้นฐานสำคัญของการขับเคลื่อนวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวทั้ง 3 แห่ง คือ ความสัมพันธ์แบบเครือญาติที่ทำให้เกิดการความไว้วางใจ ความเข้าใจ ทำให้เกิดการยอมรับ และการให้ความร่วมมือ นอกจากนี้ ความผูกพันกันของคนในชุมชน ที่ทำให้เกิดความสนิทสนมคุ้นเคยก็สามารถทำให้เกิดการยอมรับ ความไว้วางใจ และการให้ความร่วมมือได้เช่นกัน ซึ่งทุนความสัมพันธ์จะมีส่วนสำคัญในการรวมกลุ่มและการพัฒนาไปสู่การจัดตั้งเป็นวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวในเวลาต่อมา

3. พุนทางวัฒนธรรม (Cultural Capital) หมายถึง ค่านิยม วิถีชีวิต ทักษะ ทักษะ ความเชื่อ ความศรัทธา ระบบความคิด ภูมิปัญญา ระเบียบวินัย บรรทัดฐาน จารีต ขนบธรรมเนียมประเพณีที่ชุมชนยึดถือปฏิบัติร่วมกัน จากการศึกษา พบว่า พุนทางวัฒนธรรมที่สำคัญของวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวทั้ง 3 แห่ง ได้แก่

1. ชุมชนบ้านเชียง พุนทางวัฒนธรรมของชุมชนบ้านเชียงมาจากการที่ชาวบ้านในพื้นที่มีเชื้อสายชาวไทพวน ซึ่งมีวัฒนธรรมและวิถีปฏิบัติของตนเอง สะท้อนผ่านภาษา การแต่งกาย อาหาร การฟ้อนรำ เป็นต้น

2. ชุมชนบ้านนาต้นจั่น มีการนำภูมิปัญญาด้านการทอผ้าและการหมักโคลนของคนในชุมชนมาสร้างสรรค์ให้เกิดผลิตภัณฑ์ใหม่ วิถีชีวิตของผู้คนที่ประกอบอาชีพทางการเกษตร และลักษณะนิสัยที่มีอัธยาศัยไมตรี โอบอ้อมอารี แสดงออกถึงความยินดีและเต็มใจในการต้อนรับนักท่องเที่ยวของชาวบ้านนาต้นจั่น

3. ชุมชนตำบลบ้านแหลม มีวิถีการดำเนินชีวิตของชาวบ้านที่ยังอาศัยแม่น้ำในการดำเนินชีวิตประจำวัน ประวัติความเป็นมาของชุมชนที่ในอดีตเคยเป็นเส้นทางเดินทัพองวะที่ปรากฏในประวัติศาสตร์ สะท้อนภาพของความเป็นชุมชนเก่าแก่ที่มีประวัติสืบทอดมายาวนาน

4. พุนมนุษย์ (Human Capital) หมายถึง คน ไม่ว่าจะอยู่ในสถานะใดก็ตาม เช่น เป็นผู้นำที่เป็นทางการ ผู้นำที่ไม่เป็นทางการ หรือสมาชิกในชุมชนตาม แต่เป็นผู้ที่มีบทบาทและความสำคัญต่อการขับเคลื่อนกิจกรรมในชุมชนนั้น ๆ โดยพุนมนุษย์ที่สำคัญของวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวทั้ง 3 แห่ง มีดังนี้

1. ชุมชนบ้านเชียง ได้แก่ ประธานชมรม แม้ว่าในจุดเริ่มต้นในการทำโฮมสเตย์จะเป็นแนวคิดของนายกเทศบาลบ้านเชียงในขณะนั้น และเป็นผู้ชักชวนให้ประธานชมรมมาเป็นผู้บริหารโฮมสเตย์ แต่อย่างไรก็ตาม ในการดำเนินการต่าง ๆ ที่ผ่านมามีประธานชมรม ร่วมกับสมาชิกในกลุ่มโฮมสเตย์เป็นผู้ขับเคลื่อนงาน แม้ว่าประธานชมรมจะเป็นริเริ่มธุรกิจนี้ขึ้น และยังมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ มาตลอด แต่ประธานชมรมไม่ได้เป็นผู้นำอย่างเป็นทางการของวิสาหกิจชุมชนโฮมสเตย์เชิงอนุรักษ์วัฒนธรรมบ้านเชียงในปัจจุบัน

2. ชุมชนบ้านนาต้นจั่น ได้แก่ ประธานกลุ่มทอผ้า ซึ่งเป็นผู้ที่ผลักดันให้เกิดการรวมกลุ่มแม่บ้านเกษตรกร เพื่อหารายได้เสริมจากการประกอบอาชีพทางการเกษตร โดยเมื่อกลุ่มสามารถหาเงินก้อนแรกได้ จึงนำไปสู่การซื้อที่ทอผ้า และใช้ภูมิปัญญาในการพัฒนาผลิตภัณฑ์ผ้าทอหมักโคลนให้เป็นที่รู้จัก จนนำมาสู่การต่อยอดในธุรกิจท่องเที่ยวและที่พักแบบโฮมสเตย์ จนถึงปัจจุบันนี้ ประธานกลุ่มทอผ้ายังคงเป็นประธานกลุ่ม คอยให้คำแนะนำและร่วมกิจกรรมต่าง ๆ กับสมาชิกในกลุ่มวิสาหกิจชุมชนทอผ้าบ้านนาต้นจั่นอยู่เสมอ แต่ด้วยอายุที่มากขึ้น จึงลดบทบาทลงโดยให้บุตรและหลานมาช่วยในการดูแลงานในส่วนของที่พักโฮมสเตย์แทน ในส่วนของวิสาหกิจชุมชนจะมีคณะกรรมการและสมาชิกช่วยกันดูแลรับผิดชอบ เป็นการเปิดโอกาสให้ทุกคนได้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจ

3. ชุมชนตำบลบ้านแหลม ได้แก่ ผู้นำกลุ่มท่องเที่ยวชุมชน ที่เป็นผู้ริเริ่มธุรกิจโฮมสเตย์ขึ้นในครอบครัว แล้งจึงขยายผลต่อไปยังครอบครัวของพี่น้องและญาติใกล้ชิด โดยการนำธุรกิจครอบครัวของผู้นำกลุ่มท่องเที่ยวชุมชนสามารถทำให้ชาวบ้านในชุมชนตำบลบ้านแหลมได้รับประโยชน์ไปด้วยกัน จึงทำให้ชาวบ้านให้ความร่วมมือกับผู้นำกลุ่มท่องเที่ยวชุมชนเป็นอย่างดี จนสามารถรวมเป็นกลุ่มท่องเที่ยวชุมชนตำบลบ้านแหลมขึ้น ก่อนจะพัฒนาไปสู่การเป็นวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยววิสาหกิจชุมชนตำบลบ้านแหลมดังที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน การเติบโตของวิสาหกิจชุมชนแห่งนี้มีผู้นำกลุ่มท่องเที่ยวชุมชนคอยผลักดันมาโดยตลอด แม้ว่าผู้นำกลุ่มท่องเที่ยวชุมชนจะไม่ได้เป็นประธานคณะกรรมการบริหารวิสาหกิจชุมชน แต่ถือเป็นผู้นำอย่างไม่เป็นทางการที่มีบทบาทมากที่สุด

5. พุนเครือข่ายทางสังคม (Social Network) หมายถึง การที่ปัจเจกบุคคลเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มหรือ เครือข่ายในสังคมอย่างเป็นทางการ หรือไม่ทางการ และการเป็นเครือข่ายทางสังคมทำให้เกิดความสัมพันธ์เชิงสถาบัน หรือ เครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมขึ้น สำหรับเครือข่ายความสัมพันธ์ที่ปรากฏในวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวทั้ง 3 แห่ง ที่มีการปฏิสัมพันธ์กันในลักษณะต่าง ๆ เช่น การให้ความช่วยเหลือ การ

สนับสนุน หรือการทำกิจกรรมร่วมกัน มีทั้งเครือข่ายภายในชุมชน ได้แก่ กลุ่มกิจกรรม (กรณีของชุมชนบ้านนาต้นจั่น) หรือกลุ่มอาชีพในชุมชน (กรณีของชุมชนบ้านเชียง) และเครือข่ายภายนอกชุมชน ได้แก่ ชุมชนอื่นที่อยู่ภายในอำเภอหรือจังหวัดเดียวกัน (กรณีของชุมชนตำบลบ้านแหลม) รวมถึง การเข้าร่วมในโครงการของหน่วยราชการต่าง ๆ ทั้งการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย กระทรวงวัฒนธรรม หรือ กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม เป็นต้น ทำให้เกิดการเชื่อมโยงกับวิสาหกิจชุมชน หรือองค์กรชุมชนอื่น ๆ ด้วย

ปฏิบัติการของทุนทางสังคมในการขับเคลื่อนการดำเนินงานของวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยว

ทุนทางสังคมมีบทบาทสำคัญอย่างมากในการขับเคลื่อนวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยว จากการศึกษาวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวทั้ง 3 แห่ง พบว่า การปฏิบัติการของทุนทางสังคมมีลักษณะ ดังนี้

1. การเป็นต้นทุนในการดำเนินงานวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยว จากข้อมูลพื้นฐานของวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวทั้ง 3 แห่ง จะพบว่า การประกอบธุรกิจท่องเที่ยวที่มีการแข่งขันกันสูง และประเทศไทยก็มีแหล่งเที่ยวจำนวนมากกระจายอยู่ทั่วทุกภูมิภาค ทั้งที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ และแหล่งท่องเที่ยวที่มนุษย์สร้างขึ้น ดังนั้น ในการประกอบธุรกิจท่องเที่ยวของวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวตัวอย่างทั้ง 3 แห่ง นอกจากจะต้องสร้างอัตลักษณ์เพื่อดึงดูดความสนใจจากนักท่องเที่ยวแล้ว ยังต้องสร้างความประทับใจให้เกิดขึ้นเพื่อให้นักท่องเที่ยวที่เคยมาแล้วมีความต้องการกลับมาซ้ำ และยังสามารถทำให้เกิดการส่งผ่านหรือการบอกต่อข้อมูลความประทับใจไปสู่นักท่องเที่ยวกลุ่มใหม่ได้อีกด้วย จากประสบการณ์ในการดำเนินงานของวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวตัวอย่างทั้ง 3 แห่ง จะเห็นได้ว่า ปฏิบัติการของทุนทางสังคมในการขับเคลื่อนวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยว ปรากฏอยู่ในลักษณะการเป็นปัจจัยนำเข้า (Input) หรือต้นทุนที่สำคัญในการประกอบธุรกิจท่องเที่ยว และเป็นปัจจัยที่ทำให้รูปแบบของธุรกิจท่องเที่ยวมีความโดดเด่น มีอัตลักษณ์แตกต่างกันไป ดังนั้น การพิจารณาถึงจุดเด่นหรืออัตลักษณ์ของชุมชน ซึ่งมาจากทุนทางสังคมโดยเฉพาะทุนทางกายภาพและทุนทางวัฒนธรรมซึ่งมีอยู่ในชุมชน จะเป็นประโยชน์ต่อชุมชนต่าง ๆ ที่ต้องการจะเริ่มต้นในการประกอบธุรกิจท่องเที่ยวอย่างมาก

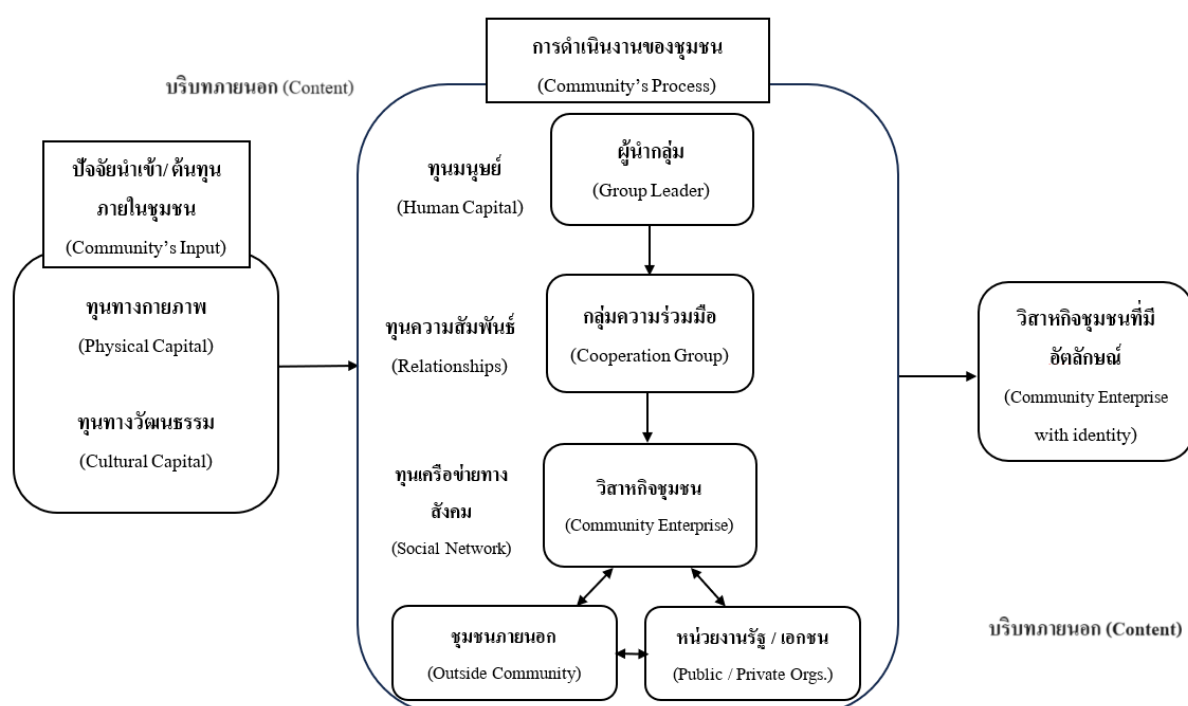
2. การสร้างเครือข่ายเพื่อการเติบโตของวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยว จากจุดเริ่มต้นของวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวทั้ง 3 แห่งนั้น จะเห็นการปฏิบัติการของทุนทางสังคม 3 ประเภท ที่มีบทบาทในการผลักดันความคิดไปสู่การปฏิบัติ และค่อย ๆ เติบโตไปสู่การเป็นวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยว ได้แก่

1. ทุนมนุษย์ คือ ผู้นำที่ทำให้เกิดการรวมกัน
2. ทุนความสัมพันธ์ โดยเฉพาะความสัมพันธ์แบบเครือญาติทำให้เกิดการยอมรับและการรวมกลุ่มทำกิจกรรมร่วมกัน และความผูกพันกันของคนในชุมชน ที่ทำให้เกิดความสนิทสนมคุ้นเคยก็สามารถทำให้เกิดการยอมรับ ความไว้วางใจ และการให้ความร่วมมือได้

3. ทุนเครือข่าย ซึ่งปรากฏใน 3 ลักษณะ คือ การยึดโยงสมาชิกในชุมชนด้วยความสัมพันธ์ในรูปแบบต่าง ๆ เช่น ความสัมพันธ์แบบเครือญาติของชุมชนบ้านนาต้นจั่น หรือชุมชนตำบลบ้านแหลม การมีเชื้อสายไทพวนเหมือนกันของชุมชนบ้านเชียง การเป็นสมาชิกในชุมชนเดียวกัน ลักษณะที่สอง คือ การเชื่อมต่อกับกลุ่มต่าง ๆ ที่มีผลประโยชน์ร่วมกัน เช่น การเชื่อมต่อกับกลุ่มโฮมสเตย์ กลุ่มทอผ้า และกลุ่มท่องเที่ยวของชุมชนบ้านนาต้นจั่น การเชื่อมต่อกับกลุ่มอาชีพต่าง ๆ ของชุมชนบ้านเชียง หรือ และลักษณะที่สาม คือ การเชื่อมโยง เป็นการเชื่อมโยงระหว่างชุมชนกับกลุ่ม ชุมชน หน่วยงานต่าง ๆ เช่น การเชื่อมต่อระหว่างชุมชนตำบลบ้านแหลมกับชุมชนตลาดเก่าห้อง 100 ปี หรือการเชื่อมโยงวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวทั้ง 3 แห่งกับหน่วยงานราชการ และวิสาหกิจชุมชนอื่น ๆ ผ่านการเข้าร่วมโครงการประกวดและคัดเลือกชุมชนต้นแบบ เป็นต้น

บทสรุป

เป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปว่า ทูทางสังคมเป็นปัจจัยสำคัญที่สามารถส่งผลให้การดำเนินงานของชุมชนในรูปแบบใด ๆ ก็ตามประสบความสำเร็จได้ และจากการศึกษาของผู้วิจัย ซึ่งพบว่า การปฏิบัติการของทูทางสังคมมีบทบาทในการขับเคลื่อนวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวอย่างมาก โดยเฉพาะในการสร้างอัตลักษณ์ของวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวให้มีความแตกต่างกันไปตามบริบทของแต่ละชุมชน กล่าวคือ ทูทางสังคมจะมีการปฏิบัติการใน 2 ลักษณะ คือ การเป็นปัจจัยนำเข้าหรือต้นทุนในการดำเนินงาน และการสร้างเครือข่ายเพื่อการเติบโตของวิสาหกิจชุมชน ดังรายละเอียดที่ได้กล่าวไปแล้ว อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยพบว่า ข้อค้นพบดังกล่าวเป็นองค์ความรู้ที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้กับชุมชนอื่น ๆ ที่ต้องการเริ่มต้น หรือขับเคลื่อนชุมชนไปสู่การจัดตั้งเป็นวิสาหกิจชุมชน หรือองค์กรชุมชนในรูปแบบอื่น ๆ ที่ต้องการสร้างอัตลักษณ์ให้กับตนเองได้ โดยการทำทำความเข้าใจและให้ความสำคัญกับการปฏิบัติการของทูทางสังคมในชุมชน ดังนี้

รูปที่ 1 การปฏิบัติการของทูทางสังคม
ที่มา : พัฒนาโดยผู้วิจัย, 2566

ในการเริ่มต้น ชุมชนจำเป็นต้องมีการวิเคราะห์ศักยภาพของชุมชน โดยเฉพาะทูทางสังคมในฐานะปัจจัยนำเข้าหรือต้นทุนในการดำเนินงาน โดยมีทุนทางกายภาพ และทุนทางวัฒนธรรมของแต่ละชุมชน เป็นศักยภาพและพื้นฐานสำคัญในการริเริ่มดำเนินกิจการ อย่างไรก็ตาม ชุมชนควรพิจารณาถึงบริบทภายนอก ได้แก่ นโยบายของหน่วยงานภาครัฐ การส่งเสริมและการสนับสนุนของหน่วยงานทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับจังหวัด หรือระดับภูมิภาค รวมถึงความต้องการของคนในชุมชน ประกอบด้วย ซึ่งปัจจุบันการวิเคราะห์ศักยภาพชุมชนมีการดำเนินการกันโดยทั่วไปอยู่แล้ว ทั้งที่มีชุมชนเป็นผู้ริเริ่มเอง หรือ มีองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นผู้ริเริ่ม เนื่องจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจะต้องมีการจัดทำแผนพัฒนาท้องถิ่นเพื่อเป็นการวางแนวทางในการกำหนดทิศทางการพัฒนาและการใช้งบประมาณในพื้นที่รับผิดชอบของตนเอง ดังนั้น ชุมชนจึงสามารถใช้ประโยชน์จากข้อมูลในส่วนนี้ได้ หากชุมชนต้องการดำเนินการวิเคราะห์ศักยภาพของชุมชนด้วยตนเองก็สามารถทำได้ แต่อาจจำเป็นต้องมีผู้นำ หรือเจ้าภาพในการดำเนินการ ซึ่งอาจจะเป็นผู้มีอำนาจเป็น

ทางการหรือผู้นำอย่างไม่เป็นทางการก็ได้ ในการวิเคราะห์ศักยภาพของชุมชน อาจเป็นการพิจารณาโดยการให้ความสำคัญกับทุนทางสังคมและวัฒนธรรมที่มีความโดดเด่นของชุมชน ที่จะสามารถพัฒนาต่อยอดให้กลายเป็นอัตลักษณ์ของชุมชนได้ เพื่อนำมากำหนดทิศทางการดำเนินงานของชุมชนต่อไป

เมื่อสามารถกำหนดทิศทางการดำเนินงานของชุมชนได้แล้ว ในการดำเนินงานของชุมชนจำเป็นต้องหาแนวร่วมในการลงมือปฏิบัติ ซึ่งจำเป็นต้องอาศัยทุนมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็น ผู้นำอย่างเป็นทางการ หรือไม่เป็นทางการ ในการขับเคลื่อน ส่งเสริม และผลักดันให้สิ่งที่ได้คิดไว้ไปสู่การปฏิบัติที่เป็นรูปธรรม การหาแนวร่วมในชุมชนนี้จะทำให้เกิดการรวมกลุ่มอย่างไม่เป็นทางการขึ้นจากการรวมตัวกันของญาติพี่น้อง และคนใกล้ชิด โดยอาศัยทุนความสัมพันธ์แบบเครือญาติ และความผูกพันกัน จากนั้นเมื่อการดำเนินงานเริ่มปรากฏเป็นรูปธรรม จำนวนสมาชิกของกลุ่มจะค่อย ๆ เพิ่มขึ้นขึ้นไปตามธรรมชาติจากการเข้าร่วมกลุ่มของสมาชิกในชุมชน จากการเพิ่มขึ้นของสมาชิกในชุมชน และความต้องการของสมาชิกในกลุ่ม เมื่อการดำเนินงานของกลุ่มอย่างไม่เป็นทางการมีความมั่นคงขึ้น การเติบโตของกลุ่มอย่างไม่เป็นทางการจะค่อย ๆ พัฒนาไปสู่การจัดตั้งกลุ่มอย่างเป็นทางการที่มีการจดทะเบียนอย่างถูกต้องตามกฎหมาย ซึ่งอาจเป็นการรวมกลุ่มในรูปของวิสาหกิจชุมชน หรือองค์กรชุมชนในรูปแบบอื่น ซึ่งการจัดตั้งกลุ่มอย่างเป็นทางการขึ้นนี้อาจเกิดขึ้นจากความตั้งใจของสมาชิกที่มีการวางแผนไว้มาตั้งแต่ต้น หรือเป็นเหตุผลและความจำเป็นจากเงื่อนไขหรือข้อจำกัดในการดำเนินงาน โดยเฉพาะในการขอรับการสนับสนุนด้านงบประมาณ และการเข้าร่วมกิจกรรมโครงการต่างๆ กับภาครัฐ ทำให้ขอบเขตการดำเนินงานของวิสาหกิจชุมชนกว้างขึ้น เกิดการสร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างวิสาหกิจชุมชนอื่นโดยตรง หรือการสร้างความร่วมมือกับวิสาหกิจชุมชนอื่นผ่านหน่วยงานที่ได้เข้าร่วมกิจกรรมโครงการ ส่งผลให้ชุมชนได้เกิดการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ และนำความรู้มาใช้ในการพัฒนาตนเองเพื่อยกระดับความสำเร็จในการดำเนินงานของวิสาหกิจชุมชนได้

ลักษณะของการรวมกลุ่มคนในชุมชนไปจนถึงการสร้างเครือข่ายทางสังคมของชุมชนทั้ง 3 แห่งนี้มีความแตกต่างจากที่ Putnam (2000) ได้อธิบาย ดังนี้

ประการแรก ลักษณะของทุนผูกพันทางสังคม (Bonding Social Capital) ซึ่ง Putnam อธิบายว่าเป็นความผูกพันจากภายในระหว่างคนที่ต้องเผชิญกับสถานการณ์เดียวกันหรือมีปัญหาเหมือนกัน เช่น คนในครอบครัวเดียวกันหรือเพื่อนสนิท กล่าวได้ว่าเป็นความผูกพันจากภายใน เป็นประโยชน์ต่อการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ที่เกี่ยวข้องกัน ทำให้การได้และการเสียผลประโยชน์ของทั้งสองฝ่ายเท่ากัน จากการศึกษา พบว่าแม้คนในครอบครัวและเพื่อนสนิทจะเป็นกลุ่มความร่วมมือเริ่มต้นที่สำคัญ ก่อนจะขยายผลไปสู่สมาชิกในชุมชน และขยายผลไปสู่การสร้างเครือข่ายทางสังคม แต่ผลประโยชน์ของทุกฝ่ายกลับไม่เท่ากัน โดยเฉพาะในช่วงเริ่มต้นของการดำเนินกิจการ ซึ่งแม้ว่าครอบครัวและคนใกล้ชิดจะมีความเห็นที่ต่างกันและไม่คัดค้านในการดำเนินการต่าง ๆ แต่ไม่ได้ให้การสนับสนุนและร่วมลงทุนในการดำเนินงานด้วย เพียงแค่คอยสังเกต หรือให้ความร่วมมือบางอย่างเท่านั้น ในขณะที่ผู้นำกลุ่มซึ่งเป็นผู้ริเริ่มดำเนินการจะเป็นผู้ที่ลงทุนเริ่มต้นในการดำเนินงาน จึงทำให้เป็นผู้ที่มีความเสี่ยงสูงที่สุด แต่เมื่อการดำเนินงานเริ่มมีผลงานที่ชัดเจนขึ้นแล้ว จึงเริ่มมีจำนวนสมาชิกในกลุ่มเพิ่มขึ้นตามลำดับ

ประการที่สอง ลักษณะของทุนสะพานเชื่อมต่อทางสังคม (Bridging Social Capital) Putnam อธิบายว่า เป็นการรวมตัว การเชื่อมกันของคนที่มีความใกล้ชิดกันเป็นความผูกพันที่พิจารณาจากภายนอก (Outward Looking) เช่น มิตรภาพระหว่างเพื่อนร่วมงาน หรือผู้ที่มีผลประโยชน์ร่วมกัน เป็นการเชื่อมต่อเพื่อการใช้ประโยชน์ของทรัพยากร การกระจายข้อมูลข่าวสารในวงที่กว้างขึ้น แต่จากการศึกษาชุมชนทั้ง 3 แห่ง ผู้วิจัยพบว่า ลักษณะของการเชื่อมต่อทางสังคมไม่เพียงปรากฏในกลุ่มของเพื่อนร่วมงาน หรือคนที่มีผลประโยชน์ร่วมกัน แต่สามารถพบได้จากกลุ่มญาติ เช่น ลุง ป้า น้า อา ที่มีความสัมพันธ์แบบเครือญาติ

เพียงแต่ไม่มีความใกล้ชิดมากนักได้เช่นกัน ซึ่งการติดต่อกันเป็นไปด้วยความสมัครใจและเป็นประโยชน์ต่อทั้งสองฝ่าย

ประการที่สาม ลักษณะของทุนเชื่อมโยงทางสังคม (Linking Social Capital) Putnam อธิบายว่าเป็นการเชื่อมโยงที่แผ่กระจายไปในกลุ่มคนที่มีความแตกต่างกันโดยสิ้นเชิง เป็นความผูกพันที่พิจารณาจากภายนอกหรือการมีผลประโยชน์ร่วมกัน เช่นเดียวกันกับทุนสะพานเชื่อมต่อทางสังคม แต่เป็นการเชื่อมโยงระหว่างกลุ่ม หรือ ชุมชน ซึ่งการอธิบายของ Putnam ลักษณะของการเชื่อมโยงทางสังคมนี้ เป็นการเชื่อมโยงระหว่างชุมชน หรือ กลุ่ม ที่สะท้อนให้เห็นถึงลักษณะของชุมชนที่แยกออกจากกัน แล้วเชื่อมโยงเข้าหากันโดยการมีผลประโยชน์ร่วม ในขณะที่การศึกษาของผู้วิจัย พบว่า ในกรณีของชุมชนทั้ง 3 แห่งนี้ การเชื่อมโยงทางสังคมที่เกิดขึ้นระหว่างชุมชนทั้ง 3 แห่งกับชุมชนภายนอก รวมไปถึงจนถึงการเชื่อมโยงกับหน่วยงานภายนอก นอกจากจะเป็นการเชื่อมโยงผ่านผลประโยชน์ร่วมกันแล้ว ยังอาศัยความสัมพันธ์ส่วนบุคคล ในการประสานความร่วมมือของทุกฝ่ายเข้าด้วยกันอีกด้วย

จากแนวคิดของ Laycock and Mitchell (2019) ซึ่งได้สรุปลักษณะการจัดการเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมของทุนทาง ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ Putnam โดยพยายามแสดงให้เห็นถึงการที่ทุนทางสังคมจัดการความสัมพันธ์โดยการเชื่อมโยงเครือข่ายของกลุ่มต่าง ๆ ทางสังคมทั้งที่อยู่ในระนาบเดียวกัน หรือที่อยู่ต่างระดับให้ในรูปแบบต่าง ๆ ผ่าน 3 แนวทาง ได้แก่ การยึดโยง (Bonding) เชื่อมต่อ (Bridging) และการเชื่อมโยง (Linking) แต่ในมุมมองของผู้วิจัย พบว่า ลักษณะของการรวมกลุ่มคนในชุมชนไปจนถึงการสร้างเครือข่ายทางสังคมมีความแตกต่างจากแนวคิดที่ Putnam และ Laycock and Mitchell ได้อธิบายไว้ ซึ่งสาเหตุที่สำคัญที่สุดที่ทำให้เกิดความแตกต่าง คือ บริบทของสังคมที่ Putnam และ Laycock and Mitchell ได้ศึกษามีความแตกต่างจากบริบทของสังคมไทย โดยเฉพาะการที่การรวมกลุ่มของผู้คนในสังคมไทย ทั้งการยึดโยง เชื่อมโยง เชื่อมต่อ ไม่สามารถแยกขาดออกจากกันได้ จากการศึกษาผู้วิจัยพบว่า ในบริบทของสังคมไทย ทุนทั้งหมดมีการเชื่อมโยงเข้าหากัน โดยมีทุนมนุษย์เป็นตัวขับเคลื่อนผลักดัน และอาศัยระบบความสัมพันธ์เป็นตัวประสานความร่วมมือ พัฒนาไปสู่การรวมกลุ่มในชุมชน เริ่มจากกลุ่มเครือข่ายคนใกล้ชิด ไปสู่คนในชุมชน แล้วขยายไปสู่สร้างเครือข่ายภายนอกชุมชน ในลักษณะของเครือข่ายทางสังคมต่อไป

นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังพบว่า การรวมกลุ่มของสมาชิกในชุมชนตั้งแต่ขั้นตอนของการเริ่มต้นจากแนวความคิดของปัจเจกบุคคล ขยายผลไปสู่ระดับกลุ่ม และการพัฒนาต่อยอดไปสู่การสร้างเครือข่ายความร่วมมือนั้น มีความสอดคล้องกับแนวคิดในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจให้ก้าวหน้าของ Sen ซึ่งให้ความสำคัญกับการพัฒนาในระดับปัจเจกบุคคล เพื่อทำให้มนุษย์บรรลุเป้าหมายของการมีชีวิตที่ดีควบคู่ไปกับการมีเสรีภาพในการตัดสินใจ โดยไม่มุ่งเน้นเพียงการขยายตัวของตัวเลขทางเศรษฐกิจเท่านั้น เนื่องจาก Sen เชื่อว่า เมื่อมนุษย์มีชีวิตที่ดี อยู่ในสภาพแวดล้อมที่ดี มีโอกาสในการพัฒนาตนเองให้มีสมรรถภาพ หรือ ความสามารถที่สูงขึ้น ย่อมหมายถึง ขีดกำลังความสามารถในการขับเคลื่อนและพัฒนาเศรษฐกิจในภาพรวมของทั้งประเทศให้สูงขึ้นตามไปด้วย ซึ่งจากผลการศึกษา ผู้วิจัย พบว่า การดำเนินงานของวิสาหกิจท่องเที่ยวชุมชนทั้ง 3 แห่ง มีรายละเอียดของวัตถุประสงค์ในการเริ่มต้นที่แตกต่างกัน กล่าวคือ ในกรณีของวิสาหกิจชุมชนโฮมสเตย์เชิงอนุรักษ์วัฒนธรรมบ้านเชียง มีวัตถุประสงค์ในการเริ่มต้นเนื่องจากความต้องการที่จะรวบรวมศิลปวัฒนธรรมของชุมชนบ้านเชียงเข้าไว้ด้วยกัน โดยจัดตั้งโฮมสเตย์ขึ้นเพื่อเป็นศูนย์กลางให้นักท่องเที่ยวได้เข้ามาเรียนรู้ศิลปวัฒนธรรมของชุมชนบ้านเชียง สำหรับวิสาหกิจชุมชนทอผ้าบ้านนาต้นจั่น มีวัตถุประสงค์เริ่มต้นจากความตั้งใจในการรวมตัวกันของแม่บ้านเกษตรกร เพื่อหารายได้เสริมให้แก่ครอบครัว ในขณะที่วิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยววิถีชุมชนตำบลบ้านแหลม มีจุดเริ่มต้นจากความต้องการในการที่จะลดภาระค่าใช้จ่ายในการประกอบธุรกิจส่วนตัวของประธานกลุ่ม แม้ว่าจะมีวัตถุประสงค์ในการเริ่มต้นที่แตกต่างกัน แต่สิ่งที่เหมือนกันและ

สอดคล้องตามแนวคิดของ Sen คือ เป็นความต้องการของปัจเจกบุคคลในการตัดสินใจอย่างมีประสิทธิภาพในการที่จะริเริ่มกิจกรรมต่าง ๆ ขึ้นตามความคิดของตนเอง และในขณะเดียวกัน ผู้นำความกลุ่มทั้ง 3 แห่ง ต่างก็ใช้ประโยชน์จากความสัมพันธ์แบบเครือข่าย และความสนิทสนมใกล้ชิด เพื่อสร้างความร่วมมือจนนำไปสู่การรวมกลุ่ม และพัฒนาไปสู่การสร้างเครือข่ายทางสังคมในที่สุด ซึ่งพัฒนาการของวิสาหกิจชุมชนที่เกิดขึ้นนี้เป็นไปโดยธรรมชาติ สมาชิกทุกคนมีเสรีในการที่จะเข้าร่วมกิจกรรม และมีเสรีภาพในการที่จะพัฒนาตนเอง ดังนั้น การขับเคลื่อนกิจกรรมต่าง ๆ ของวิสาหกิจชุมชนทั้ง 3 แห่ง จึงได้รับความร่วมมือจากชาวบ้านและสมาชิกในชุมชนเป็นอย่างดี กลายเป็นกำลังขับเคลื่อนการดำเนินงานของวิสาหกิจชุมชน และส่งผลให้เกิดความมั่นคงในทางเศรษฐกิจแก่ชุมชนได้เป็นอย่างดี

ดังนั้น การปฏิบัติการของทุนทางสังคม ส่งผลให้เกิดกิจกรรมทางเศรษฐกิจภายในชุมชนจากการรวมกลุ่มและจัดตั้งเป็นวิสาหกิจชุมชนเพื่อการประกอบกิจการต่าง ๆ โดยมีเป้าหมายสำคัญ คือ การสร้างรายได้เพิ่มให้แก่สมาชิกในชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับแผนแม่บทภายใต้ยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี ที่ต้องการให้ความสำคัญกับเศรษฐกิจฐานราก ทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็งจากการพึ่งพาตนเองได้ในที่สุด

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

ในการส่งเสริมและสนับสนุนการดำเนินงานของชุมชน หน่วยงานภาครัฐจำเป็นต้องพิจารณาถึงบริบทศักยภาพ และอัตลักษณ์ของชุมชน โดยเฉพาะการสร้างกิจกรรมหรือโครงการต่างๆ เพื่อการส่งเสริมและการประชาสัมพันธ์ให้ชุมชนเป็นที่รู้จัก แต่หากการดำเนินงานนั้นไม่สอดคล้องกับบริบท ศักยภาพ และอัตลักษณ์ของชุมชน อาจส่งผลกระทบต่อการทำงานของชุมชนได้ เช่น ชุมชนให้ความสำคัญกับวิถีความเป็นชนบท ความสงบ ความเป็นธรรมชาติ เป็นอัตลักษณ์ที่ทำให้นักท่องเที่ยวสนใจและเดินทางเข้ามาในพื้นที่ แต่หน่วยงานเข้ามาส่งเสริมโดยการกิจกรรมเพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวตามกระแสนิยม ไม่ว่าจะเป็นการวิ่งมาราธอน การจัดงานเทศกาลดนตรี เป็นต้น บางชุมชนอาจมีศักยภาพในการรองรับนักท่องเที่ยวโดยไม่กระทบวิถีของคนในชุมชน แต่บางชุมชนไม่มีศักยภาพและอาจทำให้บรรยากาศของความสงบ เป็นธรรมชาติของชุมชนหายไปกระทบต่ออัตลักษณ์ของชุมชน ดังนั้น การส่งเสริมและสนับสนุนการดำเนินงานของหน่วยงานภาครัฐ จึงควรมีแนวทางดำเนินงานที่แตกต่างกันออกไปในแต่ละพื้นที่ ให้สอดคล้องตามบริบท ศักยภาพ และอัตลักษณ์ของชุมชน

ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

ในการศึกษาวิจัย ควรจะพิจารณาถึงบริบทของชุมชนแต่ละแห่ง กล่าวคือ ในชุมชนแต่ละแห่งมีปัจจัยพื้นฐาน เช่น ทุนทางสังคม ความต้องการของคนในชุมชน นโยบายของหน่วยงานในท้องถิ่นที่แตกต่างกัน แม้ว่าผลจากการศึกษาการปฏิบัติการของทุนทางสังคมในการขับเคลื่อนวิสาหกิจชุมชนในครั้งนี้ จะสามารถใช้เป็นแนวทางในการนำไปปรับใช้กับการส่งเสริมการดำเนินงานของวิสาหกิจชุมชนโดยเฉพาะการดำเนินงานของวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวได้ แต่การจะนำไปประยุกต์ใช้กับองค์กรชุมชนประเภทอื่นยังจำเป็นต้องพิจารณาถึงข้อจำกัดดังที่ได้กล่าวไปแล้ว

ดังนั้น เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อการดำเนินงานของวิสาหกิจชุมชนประเภทอื่น ผู้ที่สนใจศึกษาการปฏิบัติการของทุนทางสังคม สามารถศึกษาถึงการปฏิบัติการของทุนทางสังคมในองค์กรชุมชนประเภทอื่น เช่น สหกรณ์ออมทรัพย์ หรือวิสาหกิจชุมชนประเภทอื่นได้ นอกจากนี้ ยังสามารถดำเนินการศึกษาการปฏิบัติการของทุนทางสังคมโดยเฉพาะในส่วนองเครือข่ายทางสังคมในลักษณะของการใช้กรณีศึกษา ซึ่งจะทำให้ได้

ข้อมูลเชิงลึกและเห็นรายละเอียดของการปฏิบัติการของทุนทางสังคมได้ชัดเจนยิ่งขึ้น และจะเห็นประโยชน์ต่อการนำไปต่อยอดในเชิงวิชาการ และการประยุกต์ใช้ทุนทางสังคมเพื่อการดำเนินงานในชุมชนต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2541). *ทุนทางสังคม*. กรุงเทพฯ: มติชนรายวัน.
- นิตยา ปรุกระโทก. (2555). *ทุนทางสังคมกับการสร้างเสริมสุขภาวะชุมชน* [วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต]. มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- ประเวศ วะสี. (2541). *ชุมชนเข้มแข็ง ทุนทางสังคมของไทย หนังสือชุดชุมชนเข้มแข็ง ลำดับที่ 1*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม ธนาคารออมสิน.
- ปวีณา งามประภาส, วิไลลักษณ์ พรหมเสน และปิยรัตน์ วงศ์จุมะลิ. (2559). การวิจัยและพัฒนาศักยภาพผู้นำชุมชนในการจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำโดยทุนทางสังคม. *วารสารวิชาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์*, 24(46), น. 265-286.
- ปาน กิมปี. (2540). *การพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้การศึกษานอกโรงเรียนเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน* [วิทยานิพนธ์ดุษฎีบัณฑิต]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พลัฏฐ์ อำไพ. (2556). *ทุนทางสังคมกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจในภาวะอุทกภัย พ.ศ.2554 กรณีศึกษาตำบลแห่งหนึ่งในจังหวัดนนทบุรี* [วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พิมพ์ฉัตรภักดิ์ บุญช่วย. (2555). *ความสัมพันธ์ระหว่างทุนทางสังคมกับคุณภาพชีวิตของประชากร กรณีศึกษาตำบลเนินซ้อ อำเภอแกลง จังหวัดระยอง* [วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต]. มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ภาวินี เอี่ยมตระกูล. (2558). *รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ การเสริมสร้างทุนทางสังคมเพื่อการพัฒนาเมืองอย่างยั่งยืน*. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- วรวิทย์ โรมรัตน์พันธ์. (2548). *ทุนทางสังคม*. กรุงเทพฯ : โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข.
- มูลนิธิสมาชิพ. (ม.ป.ป.). *ถอดบทเรียนความสำเร็จ 16 วิสาหกิจชุมชนต้นแบบสมาชิพ*. สืบค้น 15 ก.พ. 2566. จาก <https://online.anyflip.com/xzgge/jrpk/mobile/index.html>
- เรไร สร้อยระย้า. (2556). *การจัดการทุนทางสังคมสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชนบ้านดอนมะขาม ตำบลดอนตาเพชร อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี* [วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต]. มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ส.ศิริชัย นาคอุดม, ธนกฤต ยอดอุดม และเพียงพิศ ศรีประเสริฐ. (2563). *ทุนทางสังคม ความได้เปรียบเชิงการแข่งขันของวิสาหกิจชุมชน*. *วารสารนักบริหาร*, 40(1), 115-124.
- สถาบันพระปกเกล้า. (2554). *การศึกษาทุนทางสังคมเพื่อการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน: กรณีศึกษาชุมชนบริเวณโรงไฟฟ้ากระบี่ ในเขตตำบลคลองขนาน ปากสั้ย และตลิ่งชัน อำเภอเหนือคลอง จังหวัดกระบี่ : บทสรุปผู้บริหาร*. กรุงเทพฯ: ส. เจริญ การพิมพ์.
- สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน). (2566). *ขบวนองค์กรชุมชน*. สืบค้น 17 ก.พ. 2566. จาก <https://ref.codi.or.th/2015-08-02-16-41-07/7975-2013-06-16-13-00-37>
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2551). *การสัมมนาวิชาการประจำปี 2551 เรื่อง สู่การเติบโตอย่างมีคุณภาพและยั่งยืน กลุ่มที่ 3 ทุนมนุษย์ ทุนทางสังคมการพัฒนาทุนมนุษย์*. _____ (2566). *แผนแม่บทภายใต้ยุทธศาสตร์ชาติ (พ.ศ. 2566-2580)*. สืบค้น 19 มี.ค. 2566. จาก <http://nscr.nesdc.go.th/master-plans/>
- สุรางค์ จันทวานิช. (2540). *การวิเคราะห์ข้อมูลในการวิจัยเชิงคุณภาพ*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- อรรณณ แสงสว่าง. (2563). ทูทางสังคมกับความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจของชุมชนย่านเยาวราช. *วารสารพัฒนาสังคม*, 22(2), 91-105.
- อนนท นาเคบุตร. (2545). *ทูทางสังคมและประชาสังคมในเมืองไทย*. กรุงเทพฯ: 21 เซ็นจูรี่.
- อมตยา เซน. (2562). *จริยเศรษฐศาสตร์*. [On Ethics and Economics] (สถณ อากวนันทกุล, ผู้แปล) กรุงเทพฯ: ซอลท์พับลลชง.
- Bain and Hicks. (1998). Neighborhood Difference in Social Capital: a Compositional artifact or a contextual construct?. *Health & Place*, 9, pp.34-44.
- Bourdieu, P., and L. P. D. Wacquant. (1992). *An Invitation to Reflexive sociology*. Chicago: University of Chicago Press.
- Boxman, E. A. W, P. M De Grant, and H. D Flap. (1991). The Impact of Social and Human Capital on the Income Attainment of Dutch Managers. *Social Networks*. 13, 51-73.
- Cohen, D. and Prusak, L. (2001). *In Good Company: How Social Capital Makes Organization Work*. Boston: Havard Business School.
- Coleman, S. J. (1998). Social Capital in the Creation of Human Capital. *American Journal of Sociology*, 94, 95-120.
- David Halpern. (2005). *Social Capital*. Cambridge: Polity Press.
- Francis Fukuyama. (2000). *Social Capital and Civil Society*. IMF Working Paper
- Grootaert, C. and Basielaer, J. (2002). *Understanding and Measuring Social Capital : A Multi-Disciplinary Tool for Practitioners*. Washington D.C.: The World Bank.
- Hanifan, L. J. (1916). The Rural School Community Center. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 67, 130-138.
- Jacobs, Jane. (1961). *The Death and Life of Great American Cities*. New York: Random House.
- Laycock, K. and Mitchell, C. (2019). Social capital and incremental transformative change: responding to climate change experts in Metro Manila. *Climate Change*, 152: 47-66. DOI 10.1007/s10584-018-2360-6
- Mayring, P. (2001). *Qualitative content analysis*. Forum Qualitative Social Research, 1(2, June). Retrieved March 4, 2008 from <http://qualitative-research.net/fqs/fqs-e/2-00inhalt-e.htm>
- Putnam, D. R. (2000). *Bowing Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Touchstone Rockefeller Center.
- _____. (2002). *Democracies in Flux: The Evolution of Social Capital in Contemporary Society*. New York: Oxford University Press.
- Sen, A. (1979, 22 may). *Equality of what? (The Tanner lecture on human values)*. n.p.: Stanford University.
- Sen, A. (1998). *Development as Freedom*. Retrieved from <http://heterodoxnews.com/ajes/readings/Sen1999-intro.pdf>
- Sen, A. (2008). The Idea of Justice. *Journal of human development*, 9(3), 331-342. doi.org/10.1080/14649880802236540

World Bank. (2004). *Measuring Social Capital: An Integrated Questionnaire*. Working Paper 18. Washington, D.C.: Clearance Center.